ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94:283/289 (47) «1914/1917»

Тетяна Савчук

«ДАРМА БРАТ БРАТА ВБИВАЄ»: ПРОТЕСТАНТИ В АРМІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1914-1917 рр.)

В історіографії проблеми становища протестантських громад у роки Першої світової війни увага науковців передусім прикута до репресивної політики царської влади по відношенню до євангельських церков. Предметом дослідження стало проведення арештів віруючих, закриття молитовних будинків. Передусім у рамках розгляду політико-правових аспектів відносин самодержавства та нетрадиційних церков визначалася позиція євангельських громад в умовах війни. Як радянські, так і сучасні вітчизняні дослідники, у цілому вказують на висловлення євангельськими церквами підтримки російській владі у війні [1, с.272-277; 2, с.243-244; 3, с.151-156; 4; 5, с.202-213]. Звернення до царя й інших владних інституцій дають можливість вбачити стратегії виживання церков в умовах антисектантської пропаганди та посиленого контролю. Утім війна принесла великі збурення у релігійну свідомість людей. Особливо актуальним для протестантів, які ревно відстоювали приписи Святого Письма у повсякденному житті, стало питання несення військової служби. Саме трагедії віруючих людей на війні, пошуки ними виходу із стану, коли необхідно було обирати вірність Богу чи царській владі, стануть предметом уваги даної статті.

У той час, як з початком Першої світової війни церковний провід запевняв царську владу у лояльному ставленні до неї, з уст пересічних віруючих звучали заклики до покаяння та молитви з метою припинення людиновбивства. Владні інституції ретельно слідкували за цією реакцією віруючих. Небажання вбивати собі подібних стало причиною відмови віруючих від служби. Згідно з донесенням помічника начальника Харківського губернського жандармського управління, у листопаді 1916 р. у селі Княжне Вялківського повіту з'явився євангельський християнин Бурикін, який, будучи придатним до військової служби, не вважав за потрібне йти на війну і заявляв: «Я євангельський християнин, що стосується війни, то дарма брат брата вбиває, ми повинні молитися за брата Богу» [6, арк.2]. Такі міркування викликали супротив мобілізації. Повітові урядники звітували до губернських жандармських управлінь про випадки відмови від виконання військової повинності серед представників сект. Віруючі наважувалися навіть на приховування чоловіків призовного віку [7, арк.76].

Факти притягнення до кримінальної відповідальності у зв'язку з відмовою від військової служби зафіксовані у джерелах упродовж усієї війни [8]. Однак все ж таки треба визнати, що відмова від служби не мала масового характеру. За підрахунками наставника Астраханської громади баптистів Ф. Балихіна, на момент лютого-місяця 1916 р. призваних до лав армії протестантів, тобто таких, що «захищають Росію та Великого Царя Російської землі», з усіх губерній імперії нараховувалося десятки тисяч [9, арк.38]. Для порівняння: за період з літа 1914 р. і до Лютневої революції 1917 р. військові суди у всій Російській імперії засудили 103 баптисти та 240 євангельських християн через відмову воювати за релігійними переконаннями [1, с.274].

Отже, багато протестантів потрапило на фронт, хто до бойових загонів, а хто до медичних і тилових частин [4]. Перед новобранцями поставала дилема: бути вірними Божому слову чи царю. Вибір першого потягнув за собою відмову від використання зброї та проголошення присяги. Приміром,

ратник 24-го пішого запасного батальйону І. Гусак через дев'ять днів після призову під час військових навчань відмовився брати до рук гвинтівку. Відмову від присяги та зброї кваліфікували як ухилення від обов'язків нести військову службу під приводом релігійних переконань. Згідно з вироком Київського військового суду віруючого солдата мали перевести до розряду штрафованих і віддати до дисциплінарних частин на один рік [10]. Інших чекали й більші терміни перебування в арештантських ротах [8].

У 1916 р., перш ніж визначити долю баптиста В. Удовенка, який також відмовився від використання зброї, було проведено розслідування стосовно того, де він відвідував сектантські збори, чи не отримував коштів на пропаганду і взагалі про становище протестантських громад у Прилуцькому, Пирятинському та Лохвицькому повітах Полтавської губернії [8]. Як бачимо ці відмови спричинили посилене стеження, контроль за громадами, з яких вийшли солдати.

Ті віруючі солдати, яким релігійні переконання не дозволяли брати до рук зброю, приймати присягу, наважувалися на зраду державі. Так, зі справи про діяльність віруючих у селі Томаківка Катеринославського повіту відомо, що багато хто з баптистів, призваних до лав Російської армії, дезертирували та добровільно здалися у полон. Серед них відомі не лише рядові солдати, а й санітари, як от санітар 282 пішого Олександрійського полка Г. Ливін [11, с.221-226], який напевно стояв на пацифістських позиціях.

Згідно зі звітом помічника начальника Полтавського губернського жандармського управління у Лубенському, Переяславському та Золотоніському повітах, узимку 1916 р. у м. Бориспіль переховувалося дезертирів «дуже багато, що можна пояснити близькістю театру військових дій» [8].

Звісно, на погляд держави, військові, що налаштовані «за мир на землі та добру згоду між людьми» не могли стати вправними воїнами на фронтах Першої світової війни. Окрім того питання ставлення до воєнного обов'язку було взято на особливий контроль у зв'язку з поразками російської армії.

Так, у перший період воєнних дій на українських землях, коли наступ російської армії на Австро-Угорщину увінчався успіхом, законодавство щодо протестантів було застережним. Влада видала заборону православним і католицьким солдатам на відвідування сектантських зборів. У 1915 р., після вдалої для Австро-Угорщини та Німеччини Горлицької операції, коли Росія позбулася Галичини, а загальна кількість російських втрат сягнула 1 млн. чоловік, розпочалася відкрита боротьба із протестантами як прибічниками германізму.

Особливо показовими у цьому випадку видаються слова обер-прокурора Святішого Синоду статс-секретаря В. Саблера, який вважав євангельське вчення проповіддю германізму, що шкодить як православній церкві, так і російській державності, а тому й не припустимим у місцях військових дій. У зв'язку з цим за діяльністю протестантів обер-прокурор Святішого Синоду наказав установити ретельний нагляд. Тих, кого буде викрито в антиурядовій діяльності та пропаганді шкідливої віри, згідно з приписами можновладця, слід піддавати суворим покаранням за межами військового розташування [12].

Ускладнювала становище протестантів на фронті і діяльність православних служителів, які прагли звинуватити євангельських віруючих у бездіяльності у тяжкі роки Першої світової війни. У 1915 р. у православному журналі «Ревнитель» було надруковано статтю про те, що сектанти проходять службу не на фронтах, а у тилах санітарами, що дає їм можливість уберегтися від смерті на полі бою.

На захист доброго імені баптистів та інших протестантів став пресвітер Астраханської громади Бердянського повіту Таврійської губернії, на той час засланий до Сибіру, Ф. Балихін, який надіслав листа губернатору Таврійської губернії та начальнику Одеського військового округа [13, арк.38-39]. У зверненні до можновладців Ф. Балихін зазначив, що з десятків тисяч призваних до лав армії протестантів, багато вже загинуло у боях [13, арк.38]. Серед них і зять пресвітера. Особливий сум охоплював наставника Астраханської громади від думок про осиротілих дітей, які залишилися на руках у овдовілих жінок. За таких умов баптистові найбільш неприємними видава-

лися неправдиві слова православних місіонерів про пасивність віруючих на війні.

Натомість до військових начальників не припиняли надходити листи від православних місіонерів. У січні 1917 р. протопресвітер Г. Шавельський у листі до виконуючого обов'язки начальника штаба Верховного головнокомандувача В.Й. Ромейка-Гурка черговий раз наголосив на негативному ставленні сектантів до війни. Випадків відмови протестантів від зброї, за підрахунками Г. Шавельського, тисячі. Однак, на думку протопресвітера, на такий відкритий супротив наважувалися далеко не всі. Та й покарання за такі вчинки не відповідають законам військового часу. Найчастіше таких протестантів після дисциплінарних стягнень у своїй частині відряджали до тилу для обозної або санітарної служби. Тільки незначна частина порушників знаходилися в арештантських ротах і тюрмах. У цьому протестанти, на думку Г. Шавельського, «бачать для себе особливу милість промислу Божого» [14].

Дійсно ще у 1915 р. наголошувалося на необхідності здійснення покарання протестантів за межами фронту. Головний начальник постачання Армії Південно-Західного фронту у своїй резолюції від 28/29 червня 1915 р. наказував арешти проводити без розголошення [14]. Подібні резолюції викликані небажанням військового керівництва афішувати та надавати резонансу справам, пов'язаними із поширенням антивоєнних поглядів. Людина, яка відмовлялася вбивати собі подібних, наражаючись на покарання, викликала повагу оточуючих. А у зростанні авторитету євангельських віруючих влада не була зацікавлена. Окрім того військове керівництво не хотіло розголошувати справи із протестантами, щоб не надавати приводу для уникнення військової служби солдатам православного віросповідання. Саме вищезазначене обумовлювало і «м'які» покарання за відмову від зброї та факти відправлення таких солдат у тил і прифронтові зони.

Моральний стан солдатів-протестантів відзначався особливою пригніченістю. Умови побуту, військова наука, міжлюдські відносини в армії не мали нічого спільного з християнським образом життя й євангельськими цінностями. Для кращого розуміння становища, в яке попадали віруючі в армії, процитуємо уривок із спогадів солдата запасного батальйону про проведення військових навчань: «Цілий день він *(офіцер – авт.)* стояв біля опудала та без кінця ганяв одного за іншим своїх молодих і літніх солдатів з запасу в атаку на сколоте, збите опудало, при цьому він з особливою зловтіхою принижував своєю лайкою людську гідність змучених солдатів» [15, с.46].

Такі військові навчання проходили і віруючі солдати. Досить промовисто особисту трагедію баптистів на фронтах показують листи віруючих на батьківщину. У листі 1915 р. рядовий із запасного батальйону Лейб-гвардії Семенівського полка, баптист І. Сарапа, колишній селянин з села Томаківка, з розпачем у серці писав: «Завжди невільний під ярмом, під начальством, не зробиш чого хочеш або що потрібно, а як накаже суворий начальник, – завжди у смутку та глибокій скорботі від того, що вчать тому, що не до волі Бога, вчать стріляти, колоти, бити, і все ж це ні для будь-якого звіра, а для людини, для брата по крові» [11, с.209].

Трагізмом відзначалися і думки солдатів-адвентистів. Начальник Київського губернського жандармського управління писав з цього приводу 23 липня 1915 р.: «…Серед …адвентистів умови військового часу різко виділили негативну рису їхнього вчення у питанні виконання заповіді «не убий» і вплив однобічності розуміння цієї заповіді шкідливо позначився на частині забраних до армії адвентистів. У листах з театру війни деякі сектанти пишуть, що "…їхня совість не дозволяє їм колоти та вбивати людей"» [3, с.152].

Хвилювання щодо розгортання суспільної катастрофи, яка несла мільйони смертей, охоплювали не тільки протестантів. Солідарними до віруючих у почуттях скорботи та суму були солдати православного віросповідання, які на власні очі бачили жахи Першої світової війни. Мешканця села Вознесенка Олександрівського повіту Катеринославської губернії Т. Кармазя переповнювало обурення поведінкою військових. У своєму щоденнику 2 лютого 1915 р. він писав: «Займаються побиттям собі подібних, забуваючи заповідь: Не вбий, не вбий!

З висот Синаю заповідав людям Бог, і виявилося, що у цьому слові – братерства загального запорука. Убивай, сказав розбійник, спокушаючись на чуже добро, і на зле душогубство вийшов жадібно з топором» [16, с.34].

Від побаченого на фронті Т. Кармазя охоплював розпач: «Бувало, хочеться померти, забутися назавжди, щоб не бачити нічого, що коїться навколо…» [16, с.34]. Однак з уст селянина лунають оптимістичні висновки: «… проте як не кепсько жити, та все ж хочеться жити!» [16, с.34].

Війна посилила релігійні почуття солдатів. Ілюстративно це показують уривки з листів А. Рубеля, які опубліковані у мемуарах його брата, мешканця села Велика Білозерка Мелітопольського повіту Катеринославської губернії, В. Рубеля. Перебуваючи на війні з літа 1915 р. до 25 вересня 1916 р., А. Рубель у кожному своєму листі до батьків і сестри згадував Бога, висловлював сподівання тільки на Господа та постійно прохав молитися за нього [17, с.159-179].

Показовими є його роздуми щодо війни та Бога у листі від 23 серпня 1916 р.: «Видно така наша доля, що прийшлося бути в боях… Прошу і вас братки і сестриці, молитися за мене, щоб Господь допоміг подолати ворога і з перемогою повернутися додому. Але знайте, що мені найменовано, від того не втечу, і чому суджено тому і бути. Війна – це божа кара; і потрібно просити господа, щоб він простив нас і визволив від неї» [17, с.175].

Перша світова війна принесла і смерть, і хворобу, і страждання. Внаслідок цього неминуче виникало питання: що робити людині в умовах приреченості? Лідер євангельських християн початку XX ст. І. Проханов в автобіографії, підсумовуючи свої спостереження, досить влучно відповів на це запитання: «…Під час страждань і труднощів людина починає думати про Бога, починає звертатися до Нього і молитися Йому. Страждання принесли руському народу усвідомлення того, що важко жити без Бога, і серця багатьох інстинктивно почали шукати Бога і наближатися до Нього. Таким чином вони були готові до прийняття Євангельського послання… Істино, що зло перетворилося на добро для тих, хто возлюбив Його і кого Він возлюбив» [18, с.236-237].

Психологічно солдати були готові слухати євангельські ідеї, які не полишали поширювати протестанти на фронті [19, с.289]. Генерал-лейтенант Кендзеровський у листі до начальника штаба Ділянки прикриття у 1915 р. писав, що мобілізовані протестанти на передовій і в окопах розгорнули євангелізаційну діяльність [12, арк.7зв].

Спілкування військовозобов'язаних з сектантами викликало занепокоєння православних місіонерів, про що свідчать донесення до Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ. Херсонський протисектантський єпархіальний місіонер стверджував, що усе частіше, незважаючи на численні закриття молитовних будинків, «солдатів можна бачити майже під час кожних сектантських сходин» [20, арк.7].

У 1915 р. начальник Волинського жандармського управління наказував звернути особливу увагу на припинення пропаганди баптистів серед військових [21, арк.77]. Остання стала однією із причин заборони у 1917 р. влаштовування молитовних зібрань. До зборів не допускалися офіцери, військові лікарі, військові чиновники, а також усі, хто працював на оборону, навіть якщо вони були членами протестантських громад [19, с.296]. Тому не дивно, що на Лютневу революцію 1917 р. протестанти покладали великі надії, які врешті збулися. Як стверджував дослідник Р. Сітарчук, починаючи з березня 1917 р. із в'язниць звільнили частину засуджених, до числа яких потрапили й ув'язнені за релігійні переконання [19, с.298].

Отже, життя солдатів у лавах армії було сповнене трагізму. Розуміючи безвихідь свого положення, віруючі військовозобов'язані змушували себе йти проти власної совісті та вбивати «братів по крові». Ті ж солдати, які відмовлялися від зброї та намагалися відстоювати свої переконання, ставали порушниками російських законів. Проте навіть звинувачених у відмові від виконання військового обов'язку з релігійних переконань протестантів здебільшого відправляли не до в'язниць, а до тилу для обозної або санітарної служби, поштового обслуговування, на фронтову кухню тощо.

Сприймаючи протестантів як прибічни-

ків германізму та таких, що ведуть антимілітаристську пропаганду, царська влада здійснювала спроби усунути сектантів з діючої армії. На думку можновладців, віруючі військовозобов'язані ставали небезпечними для солдатського середовища, адже могли нанести шкоди як власною відмовою стріляти, так і пацифістською пропагандою.

З метою попередити розповсюдження антимілітаристських поглядів на війні влада ретельно контролювала мобілізацію віруючих та їхні дії на фронті. Особливо погіршували становище протестантів православна церква, яка висловлювала власну, часто упереджену думку стосовно пасивності євангельських християн, баптистів та адвентистів у тяжкі роки Першої світової війни. Звісно, можна припустити, що відмова протестантів від служби в лавах армії була можливістю уникнути смерті, а служба у санітарних частинах у тилах – своєрідною стратегією збереження життя. Однак, навіть з урахуванням цих їхніх намагань, протестанти не стали шкідливою для російської державності конфесією, а навпаки – корисною для військового часу спільнотою.

Віруючі-солдати в умовах можливої щохвилинної смерті на фронтах, прагнучи відстоювати власні світоглядні позиції, не покидали проповідницької ниви, закликали ревно молитися за покаяння душі і тим самим духовно підтримували солдатів інших віросповідань.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Клибанов А. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.) / А. Клибанов. – Москва: Наука, 1965. – 348 с.
2. Любащенко В.І. Історія протестантизму в Україні / В.І. Любащенко. – К.: Поліс, 1996. – 350 с.
3. Опря І.А. Становище та діяльність пізньопротестантських громад Правобережної України (1900-1917 рр.): дис… канд. іст. наук: 07.00.01 / І.А. Опря. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 219 с.
4. Решетников Ю. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине / Ю. Решетников, С. Санников. – Одесса: Богомыслие, 2000. – 246 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и документы (1.1)». – Одесса, 2004.
5. Сітарчук Р. Антимілітаристська діяльність адвентистів у розрізі політики самодержавства // Наукові записки. Історичні науки. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. – Вип. 12. – С.202–213.
6. Центральний державний історичний архів України (м. Київ) (ЦДІАК України), ф.307, оп.1, спр.162 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и документы (1.1)». – Одесса, 2004.
7. ЦДІАК України, ф.274, оп.4, спр.463 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и документы (1.1)». – Одесса, 2004.
8. ЦДІАК України, ф.321, оп.1, спр.228 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и документы (1.1)». – Одесса, 2004.
9. Державний архів в Автономній Республіці Крим, ф.27, оп.1, спр.12342 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и документы (1.0)». – Одесса, 2001.
10. ЦДІАК України, ф.315, оп.2, спр.691 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и документы (1.1)». – Одесса, 2004.
11. Евангельское движение в Российской империи (1850–1917) : Екатеринославская губерния (Сборник документов и материалов) / Сост. и ред. О.В. Безносова. – Днепропетровск; Штайнхаген: Samencorn, 2006. – 320 с.
12. ЦДІАК України, ф.347, оп.1, спр.3478 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и документы (1.1)». – Одесса, 2004.
13. Державний архів в Автономній Республіці Крим, ф.27, оп.1, спр.13177 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и документы (1.0)». – Одесса, 2001.
14. ЦДІАК України, ф.285, оп.1, спр.618 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и документы (1.0)». – Одесса, 2001.
15. Первая мировая: взгляд из окопа / Предисл., сост. и коммент. К.А. Пахалюка. – М.; СПб. : Нестор-История, 2014. – 216 с.
16. Щоденник мешканця села Вознесенка Трохима Кармазя (1906-1918) / Упорядники Ю. Каптюх, В. Стойчев, В. Кармазіна / Вознесенські старожитності. Випуск 1. – Запоріжжя: Друкарська дільниця Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького, 2010. – 158 с.
17. Джерела з історії Південної України. Т.5. // Мемуари та щоденники / Упорядники: А. Бойко, С. Плохій / Передмови: С. Плохій, А. Бойко, В. Чоп, В. Мільчев. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2005. – Кн. 1. – Ч. 1. – 482 с.
18. В котле России. 1869-1933. Автобиография И.С. Проханова. – Чикаго: Всемирный союз евангельских христиан, 1992. – 456 с.
19. Сітарчук Р.А. Адвентисти сьомого дня в українських землях у складі Російської імперії (друга половина XIX століття – 1917 рік): монографія / Р.А. Сітарчук. – Полтава: Скайтек, 2008. – 324 с.
20. ЦДІАК України, ф.268, оп.1, спр.904 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и

документы (1.1)». – Одесса, 2004.

21. ЦДІАК України, ф.1599, оп.1, спр.219 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: CD «История Евангельского движения в Евразии: Материалы и документы (1.1)». – Одесса, 2004.

Савчук Тетяна ***«Дарма брат брата вбиває»: протестанти в армії Російської імперії (1914-1917 рр.)***

Висвітлено становище протестантів в російській армії в роки Першої світової війни. Простежується, що життя солдатів у лавах армії було сповнене трагізму. Визначаються стратегії життєдіяльності віруючих на фронті.

Ключові слова: *протестанти, Перша світова війна, армія, військова служба, євангельські ідеї*

Савчук Татьяна ***«Напрасно брат брата убивает»: протестанты в армии Российской империи (1914-1917 гг.)***

Отражено положение протестантов в российской армии в годы Первой мировой войны. Прослеживается, что жизнь солдат в рядах армии была полна трагизма. Определяются стратегии жизнедеятельности верующих на фронте.

Ключевые слова: *протестанты, Первая мировая война, армия, военная служба, евангельские идеи*

Savchuk Tetyana ***«For nothing one kills his brother»: the Protestants in the army of the Russian Empire (1914-1917)***

Status of Protestants in the Russian Army during the First World War to recognised. The life of a soldier in the army was full of tragedy to traced. Defines the strategy of life faithful on the front.

Keywords: *Protestants, First World War, army, military service, evangelical ideas*

Рецензенти:
Михайлуца М.І., д.і.н., професор
Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 05.03.2015 р.